

TANULMÁNYOK

AZ ISTVÁN NÉV ÉS BECÉZŐI KALOTASZEGEN¹

1. Az *István* keresztnév oly tartósan volt és van jelen a magyar névhasználat leggyakoribb férfinevei között, mint egyetlen más név sem, népszerűségét nem kezdte ki a legutóbbi évekig sem az idő, sem a névdívat változékonysága, amint ezt a magyar névkutatás különböző időbeli és névföldrajzi felmérései bőven tanúsítják. Csak egy 1996-ban készült országos statisztika jelezte népszerűségének erős csökkenését a közelmúltban (LADÓ-BÍRÓ 1997: 13). Névkutatásunk azt is sok ízben igazolta térben és időben, hogy egy keresztnév becéző változatainak gazdagságát egyrészt gyakorisága, még inkább régisége, hagyományossága befolyásolja. Ennek megfelelően az *István* név becéző alakulatainak száma és változatossága tekintetében is a vezető nevek közé tartozik. Jellemző, hogy a becézőnév- gazdagság képi ábrán való szemléltetésére (dús levelű fa, amelyen minden levél egy-egy becézőnév) az *István* becézői látszottak legalkalmasabbnak (HAJDÚ 1994: 28).

Ünnepeltünk nevének és becéző névváltozatainak bemutatására a közismert erdélyi tájegységen, Kalotaszegen nemcsak az készlet, hogy régi adóssággént szeretném eddigi kalotaszegi névkutatásaim hiányait pótolni, hanem egyúttal az is, hogy ezáltal is kiegészülhet az a névföldrajzi kép, amely számos kutatónak köszönhetően sok tájegységről, településről már kirajzolódott. Ehhez kívánok most egy mozaikot hozzátenni. Kalotaszeg teljes személynévanyagát az 1960-as évek második felében gyűjtöttem össze, de a keresztnév- és a becézőneveknek csak bizonyos kisebb részleteit dolgoztam fel. Az itt közölt adatok és névstatisztikák tehát arra az időre érvényesek. (Az arányszámokat a szokásos módon kerekíttem). Minthogy Kalotaszeg négy kisebb altájegységre oszlik, a család- és ragadványnevekre vonatkozó korábbi vizsgálataimban ezeket figyelembe vettem. Ezt a belső összehasonlításokra lehetőséget nyújtó módszert itt is követem, ezért a 34 kalotaszegi település nevét altájegységek szerint csoportosítva betűrövidítéseikkel együtt közlöm az alábbiakban (a dolgozat szövegében többnyire a betűrövidítésekkel utalok rájuk).

A Felszeg települései: Gyerőmonostor (GyM), Magyarvalkó (MV), Kalotadamos (KD), Kalotaszentkirály-Zentelke (KSzk-Zt), Magyarkapus (Mk), Jákótelke (Jt), Nyárszó (Ny), Sárvásár (S), Körösfő (Kf), Bánffyhunyadi (BH), Magyarbikal (MB), Ketesd (K). Az Alszeg települései: Váralmás (VA), Bábony (B), Farnas (F), Zsobok (Zs), Kispetri (Kp), Sztána (Sz), Nagypetri (Np). A Kapus mente települései: Kiskapus (Kk), Nagykapus (NK), Gyerővásárhely (GyV). A Nádas mente települései: Inaktelke (It), Jegenyé (J), Egeres (E), Egeres-Gipszgyár (EGgy), Bogártelke (Bt), Nádasdaróc (ND), Mákófalva (M), Türe (T), Méra (Mé), Vista (V), Szucság (Szu), Bács (Bá).

¹ A tanulmány Nyirkos István tiszteletére íródott, a Magyar Nyelvjárások öt köszöntő 2003. évi (XLI.) kötetéből technikai okok miatt maradt ki. A feldolgozás az OTKA T 037721 számú kutatási programjának keretében készült.

2. Az *István* keresztnév Kalotaszegen is a legnépszerűbb nevek egyike. E tájegység 34 településének csaknem felében (16 településen) az első, tehát a leggyakrabban adott férfinév. Az altájegységek közül népszerűsége messze kiemelkedik a tizenkét településből álló Felszegen, ahol kilencben (GyM, MV, KD, KSzk-Zt, Jt, Ny, BH, MB, K) számít első névnek. Ez azonban Kalotaszegen mást, többet is jelentett, mint a névtanban szokásos gyakorisági ranglisták első helye, pozíciószáma. Arra az itteni névadási szokásra is utal, amely szinte kötelező érvénnyel megszabta a születő gyermekeknek adható nevek sorrendjét. Tudniillik Kalotaszegen még a XX. század elején is szigorúan kötött rangsora volt a leghagyományosabb neveknek mind a férfi, mind a női nevek körében. A férfinevek közül első név volt a *János* vagy az *István*, azaz a két első fiúgyermeket e nevek valamelyikére kellett keresztelni. (A harmadik fiúnév az *András* vagy a *Ferenc*, a következő pedig a *Márton* vagy a *György* lehetett). A század derekát követően ez a névadási szokás ugyan sokat lazult, de a nemzedéki névarányokban érzékelhető maradt (l. erről még alább). A felszegi települések nagy többségében a férfiak 20–34%-a viselte az *István* nevet. Mindössze háromban fordult elő kevesebbszer: második névként (S 16%), harmadik–negyedik névként (Kf, Mk 14%).

Az Alszeg hét települése közül viszont csak háromban áll az első helyen (Zs, Kp, Sz 27–35%), második névként ugyanennyiben szerepel (VA, F, Ny 18–25%), negyedik név egyben (B 10%). A legkisebb tájegység a Kapus mente, ennek három települése közül kettőben első név az *István* (Kk, GyV 26–27%), egyben pedig a második (NK 22%).

Az *István* előfordulási gyakorisága a Nádas mentén a legváltozatosabb. Ezen a Felszeggel azonos nagyságú, szintén 12 települést számláló altájegységen mindössze két, szomszédos faluban szerepel első névként (M, V 31–37%), öt településen a második név (It, E, Bt, ND, T 19–34%), harmadik és negyedik helyen áll három településen (Szu, J, Mé) és csakis e tájegységen szorul az ötödik, sőt hatodik helyre a kalotaszegi névhagyományokat legkevésbé őrző két településen, a sokfelőlről összeverődött lakosságú bányásztelepülésen (EGgy) és egy Kolozsvárral tőszomszédos községben (Bá 5,02%).

Kalotaszegyet személynévhasználatában is a hagyományörzés jellemzi és ez többek közt a leghagyományosabb keresztnévek dominanciájában is megnyilvánult az utóbbi fél évszázadban is, amikor a névdivatváltozás érzékelhetően felgyorsult a legtöbb vidéken. A nemzedéki vizsgálat az *István* névről is azt mutatja ki, hogy e nagyon kedvelt keresztnév nemcsak az idős és középkorú nemzedékben fordult elő vagy azonos vagy egyes helyeken még növekvő gyakorisággal minden tájegységen, hanem a fiatal nemzedékbelieknél (a 25 év alattiak) sem esett vissza számottevően az *István*-nak kereszteltek aránya. Ez utóbbi tekintetben mégis van némi különbség az altájegységek közt. A Felszegen tartja magát a legegzenletesebben e név divatja, itt 7 : 5 azoknak a településeknek az aránya azok javára, ahol a fiatalok közt ugyanannyi vagy még több *István* nevű van, mint a középkorú nemzedékben (MV, KD, KSzk-Zt, Jt, Ny, Kf, BH, K). Három felszegi faluban (S, MB, MK) viszont felére csökkent a számuk e nemzedékben. Az Alszegegen ha nem is sokkal, néhány százalékkal már minden településen kevesebben vannak, mint az előző nemzedékben, kivétel egy falu (Np), ahol számuk megduplázódik a fiatalok körében.

A Kapus mentén nem vagy csak alig csökken az *István* név kedveltsége a fiatalok körében, és még a Nádas mentén is kissé többségben (7 : 5) vannak e név divatját a fiataloknál is tartó, sőt növelő (J, E, EGgy, M, T, Szu, Bá), illetve bizonyos mértékű csökke-

nést mutató települések (It, Bt, ND, Mé, V). Ez utóbbiak közül kettőben (ND, Mé) a fiatalok közt már csak fele annyi *István* nevű van, mint a megelőző nemzedékben. Érdekes viszont, hogy azon a Nádas menti településen (Bá), ahol az *István* név gyakorisága a legkisebb egész Kalotaszegen (5,02), a nemzedéki vizsgálat divatjának itteni felfele íveléséről tanúskodik (I. 15%, II. 37%, III. 48%). Magyarázatul pedig az szolgál, hogy a XX. század elején egy itt működő plébános bevezette a naptári névadást, hogy megtörje az egyhangúnak ítélt hagyományos kalotaszegi névadást. (Így jutottak az idős nemzedékbeli bácsi parasztemberek *Alfonz*, *Lipót*, *Jeromos* stb. nevekhez, amelyeket utódaik ragadványnévként *Áfinc*, *Léport*, *Jérmus* alakban viselnek.) A következő nemzedékek azonban fokozatosan visszatértek megszokott hagyományos keresztnevekhez, így az *István* névhez is.

3. Az *István* nevet teljes alakjában azonban csak igen ritkán hallani Kalotaszegen, viselőik alig kilenc és fél százalékát nevezik meg így, ők közel fele részben az idős nemzedék tagjai, akiktől talán koruknál fogva maradt el a becézőnév-változat, több mint egy-negyedük középkorú, a legénykorúaknak viszont mindössze hat és fél, a gyermekeknek pedig csak négy és fél százaléka viseli a teljes névformát. Becézőnév-változatait gyakorisági sorrendjükben mutatom be a továbbiakban, jelzem nemzedéki előfordulásukból kikövetkeztethető divatváltozásait, funkciójukat és hangulatukat. Alakulásmódjukra a kevésbé ismert változatok esetében térek ki. Alakulásmódjuk minősítését HAJDÚ MIHÁLY műve (1974) alapján végeztem.

Az *István* legáltalánosabb használatú becézőneve Kalotaszegen is a *Pista*. A leggyakoribb a települések háromnegyedében, leginkább a Nádas és Kapus mentiekben. Ahol 2–3. helyen áll, az néhány felszegi település (Kf, Ny, S) és az alszegieknek a fele (B, F, Zs, Sz). Szólító- és említőneve az *István*ok 50–80 százalékának ott, ahol vezető név, ahol nem, ott 20–40 százalékukat fogja át. Használatának meredek csökkenése a fiatalok, de főleg a gyermekek körében nem annyira divatváltást jelez, inkább annak tulajdonítható, hogy őket más, valódi „becéző” hangulatú névváltozatokkal is illetik.

A *Pisti* osztozik a *Pistá*-val a két leggyakoribb becézőnév rangsorában és főleg a Felszeg és Alszeg említett településein vág elébe. Itt az *István*ok akár 60–70 százalékát is e becézőnéven szólítják, említik. Átlagosan azonban 20–40 százalékos megterheltségű. A Nádas mente falvainak többségében, de néhány felszegi és alszegi ponton is (MB, Kp, VA) ellenben az *István*oknak csak kis hányadára (3–5 %-ára) terjed ki a használata, sőt egyes Nádas menti pontokról (J, E, Szu, Bá) hiányzik is. E becézőnév Kalotaszeg szívében gyökeresedett meg kezdetben, innen terjedhetett keleti irányba. A Kalotaszeg keleti részén fekvő Vistán egy ottani adatközlő szerint itt csak nemrégiben jött divatba. Bár zömmel az idősek és középkorúak viselik közömbös hangulatú szólítónévként, úgy tűnik, a gyermekeknél új erőre kap itt-ott (pl. Zs, Kf), és valószínűleg *-i* képzős volta folytán becéző hangulata is felerősödik.

A *Pityu* gyakoriságban általában a harmadik, több ponton, elsősorban a Nádas mentén azonban a *Pistinél* is népszerűbb becézőnév. Viselőinek legnagyobb a hányada a Felszeg négy településén (Kf, S, MB, KSzK-Zt) és a Kolozsvárhoz legközelebb eső községekben (Szu, Bá). Máshol viszont viselőinek hányada csak 3–7% közt van, és minden tájegységen van egy-két pont, ahol egyáltalán nem használják (MV, Ny, B, F,

GyV, It). Ennek a becézőnévnek már van feltűnő nemzedéki megoszlása: az időseknel csak elvétve bukkan fel egy-két viselője (Kf, BH, MB, VA), a középkorúaknál és a fiataloknál még marad az alacsony megterheltség, de elterjedtsége minden tájegységen erőteljesen fokozódik (sőt BH-on és Szu-on már gyakorisága is nő), a gyermekeknel főleg a Felszezen és a Nádas mentén csaknem teljesen elterjedt és megterheltsége is magasabb. De továbbra is marad néhány helység, ahol e nemzedékben sem tűnik fel (MV, Ny, B, F, GyV, It). A *Pityu* tehát újabban tért hódító becézőnév Kalotaszegen, a gyermekekre való feltűnő vonatkozása pedig igazolja azt a megállapítást, hogy a név belsejében fellépő palatalizáció játékosá, családi hangulatúvá teszi a becézőnevet (HAJDÚ 1974: 169–70).

A *Pistika* következik ezután gyakoriságban, de csak a Felszeg településeinek nagy részén, ahol az Istvánok 4–9% hordja ezt a képző hangrendjében nem illeszkedő becézőnév-formát (*Pistike* egész Kalotaszegen nincs). Kiugróan magas használati arányt is elér két felszegi ponton (Jt, Ny), viszont e tájegységen sem fordul elő mindenhol. Még a Kapus mentére is jellemző, de már az Alszezen csak két helyen (VA, Zs) van egy-egy viselője, a Nádas mentén pedig egyedül Vistán fordul elő. Ez utóbbi két tájegységen kizárólag gyermekekre vonatkozó valódi becéző hangulatú név. Ezzel szemben a Felszezen és a Kapus mentén minden nemzedékben van egy-két viselője (Kf-n a középkorúak közt még több is). Kedveskedő hangulati tartalmának felerősödésére utal, hogy gyakorisága itt is a gyermekek körében emelkedik meg.

A *Pistu* már ritkább becézőnév Kalotaszegen, de még az altájegységek mindenikén előfordul, leginkább a Felszezen, ahol a települések felében megtalálható (GyM, MV, KD, KSzK-Zt, BH, K), és megterheltsége is csak itt éri el a 4–6%-ot (KD, BH). A többi altájegység helységeinek azonban csak töredékében van egy-két viselője kizárólag a fiatalok és gyermekek körében. A Felszezen is főleg náluk jelentkezik, bár BH-on és GyM-on van kevés példa rá a középkorúaknál is. Idős viselője csak BH-on van. HAJDÚ közvetlenséget sugárzó hangulatúnak mondja (1974: 81), s ez Kalotaszegre is érvényesnek látszik.

A *Pistuka* a *Pistu* továbbképzett becézője, minden altájegység egy-két helységében előfordul, összesen Kalotaszeg hat pontján tíznél is kevesebben viselik, többségében fiatalok és gyerekek, viszont néhány középkorú, sőt idős viselője is van (BH, Zs, Kk). Náluk valószínűleg inkább ritkaságánál fogva megkülönböztető funkciója az erősebb, a gyermekeknel pedig a kedveskedő hangulat dominál.

A *Kispista* az összetétellel alakult becézőnevek Kalotaszegre jellemző csoportjának egyik tagja, melynek főleg a Nádas mente több pontján (Bt, ND, T, V) és a Kapus mentén (NK, GyV) vannak gyermek viselői. Családias hangulatának kialakításában nyilvánvalóan szerepe van annak is, hogy általában megkülönböztető funkcióban áll az apa azonos (előtag nélküli) becézőnévével. A *Kis-* előtag szemantikája ezt még fokozza. Kalotaszeg keletibb feléhez nyilvánvalóan kötődik, teljesen hiányzik tudniillik az Al- és Felszezgről.

Alaki egybetartozásuk miatt itt említem meg az egy-egy fiattól, illetve gyermek-től viselt *Kispisti* (Zs) és *Kicsipista* (V) becézőnév-változatokat.

A *Pityuka* a *Pityu* továbbképzett és így becéző funkciójában is megerősített alakja. Ezt igazolja, hogy kizárólag gyermekek családban használt szólítóneveként fordul elő,

de így csak nagyon ritkán, egy-két gyermekre alkalmazva falvanként. Elterjedtsége is jóval szűkebb körű, mint a *Pityu*-é. A Felszegen négy (KD, Jt, Kf, BH), az Alszegen és a Nádas mente 2-2 pontján (Sz, Np, T, V) volt kimutatható.

Szintén kizárólag gyermekekre vonatkozik a teljes névformából képzett *Istvánka*, mely minden altájjegység településeinek egy részében jelentkezik, a Felszegen már több viselővel is (KSzK-Zt, BH, MB, K, Kf), ugyanígy a nagyváros szomszédságában fekvő Bácsban. Feltörő divatja máshol még szerényebben jelentkezik, egy-egy névviselőnél tűnik fel a legtöbb településen (Sz, Ny, NK, EGgy, Bt, T, Szu).

Az *István* becézőnevei közül talán legjellegzetesebbnek Kalotaszegre az a kis csoport mondható, amelynek tagjai *Piti*, *Pitti*, *Pittóka*, *Pitika*, *Pittika*, *Pittu*. Ezek csaknem mind egyes Nádas menti településeken (It, J, ND, M, Mé) élnek. A *Pittu* változat egyetlen alszegi ponton (VA) tűnik fel. A *Pitika* ~ *Pittika* változat pedig ugyanazon az alszegi meg egyetlen felszegi faluban (MB) is él. Alakulásmódjuk kétféleképpen is magyarázható: lehet az ikerítésből kiváló becézőtő rövidült és *t+i* képzővel bővült alakja (*Piti*), amelyből a *Pitti* többelseji geminációval, a *Pittóka* és *Pittika* pedig újabb becéző képzővel alakulhatott. Másik lehetőség az, hogy a *Pisti* ~ *Pistu*-ból az *-s* hasonulásával is létrejöhetett a *Pitti* és a *Pittu*. (HAJDÚ 1974: 74) Minthogy Kalotaszegen a rövid és geminált mássalhangzós formák egyaránt megvannak (igaz, más-más, de egymás közelében fekvő településeken), az első alakulásmódot itt valószínűbbnek tartanám. Bár a szabályos és a játszi alakulásmód keveredik bennük, s ez inkább újabb alakulatokra utalhatna, több bizonyíték is szól viszonylagos régiségük mellett. Elsősorban az, hogy mindenik változat az idős nemzedék tagjainál is előfordul: a *Pitti* Nádasdarócon, a *Pittika* Váralmásán, a *Pittóka* Jegenyén, a *Piti* Mákón és Mérán, ahol használata folyamatos marad a többi nemzedékben is. Az előző falvakkal szomszédos faluban, Vistán ugyan ilyen becézőnévű személy nem volt, az adatközlők mégis ismerték, de úgy nyilatkoztak, hogy a *Piti* becenév már divatjamúlt. Ezt is közvetett bizonyítéknak tekinthetjük régisége mellett. Ugyanakkor játékos hangulata megelevenedik a legfiatalabb nemzedékben az említett Nádas menti településeken (meg It-n is), tudniillik valamelyik változatnak szintén van néhány viselője.

Az ezután említendő becézőnevek az előbbiektől több tekintetben is különböznek. Mindenekelőtt funkcionálisan, ezek ugyanis ún. tréfás nevek (HAJDÚ 1974: 43), amelyek főképpen baráti, pajtási közösségekben keletkeznek és használatosak, ritkábban bizonyulnak maradandóknak, gyakrabban a fiatalabb életkorhoz kötődnek, s ha később sem merülnek feledésbe, az életkorhoz nem illő jellegük miatt már enyhén gúnyorosnak hatnak, és inkább csak említőnévként használják őket. Alakjukban a szabályos, de elavult, még inkább az ún. játszi alakulásmódokat követik.

A szabályos alakulásmódú *Istó* ~ *Istók* változatokkal ugyanazt a személyt szólították legénytársai (BH), e becézőnévformák általában elavultak, Kalotaszegen ismeretlenek is, tréfás hangulatuk nyilván innen ered.

A *Pistók* képzője szintén régies hangulatot hordoz, egyetlen viselője (Np) valóban idős ember, aki talán fiatalon szintén tréfás névként kaphatta tekintve, hogy *-ók* képzős férfinevek akkor sem igen fordultak elő Kalotaszegen.

A *Pici* és a *Picirke* a becézőnévként használt közszavak csoportjába sorolhatók, amelyeket az *István* domináns *Pi-* kezdetű becézőformái (leginkább a *Pisti*, *Pistika*)

indukálhattak (HAJDÚ 1974: 182). Egy-egy középkorú személy viseli őket (MB, K), akikre tréfás névként ragasztották legénykorukban, eredeti hangulatukat az indukált közszavak (*pici, picurka*) jelentése folytán őrizhették meg. Szintén egyetlen legény becézőneve a *Pipi* (VA), mely akár a fentiekhez hasonló módon vagy néveleji hangcsoportismétléssel is alakulhatott. Az első szótag magánhangzóját váltja veláriszá a *Pupi*, mely azonban az előbbtől függetlenül keletkezhetett, mert máshol (KSzK-Zt) egy középkorú személy nevéként fordul elő.

A *Pityuli* és a *Pitálá -l* típusú képzőkkel létrehozott, jellegzetesen gyermeknyelvben élő alakulatok, az elsővel egy nagyapa becézi *Pityu* nevű unokáját (KD), a másikkal a pajtások nevezik így egy *Pista* nevű társukat (KSzK-Zt).

Nem tekinthető az *István* keresztnév becézőnévének az *Öcsi, Öcsike*, mégis jeleznünk kell, hogy főleg a fiatal és gyermekkorú Istvánok közül jónéhányat így szólítanak a következő kalotaszegi falvakban: KSzK-Zt, BH, K, Ny, E, M, Bá.

Az *István* keresztnévnek és élő nyelvbéli becéző változatainak megbecsültsége, „első név” volta Kalotaszegen együtt jár névnapjának – mely ráadásul a karácsonyi ünnepkör idejére esik – kiemelt jelentőségével, amikor a szinte minden családban jelen levő *István*-okat sokféle rigmussal köszöntik. Közülük idézek egyet (VASAS–SALAMON 1986: 296) ünnepeltünknek:

Kívánom, hogy éljen az István sokáig
Híre emelkedjék csillagok boltjáig,
A földön élj víg napokat,
Kívánom, hogy élj sokakat.

Irodalom:

- HAJDÚ MIHÁLY 1974. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
HAJDÚ MIHÁLY 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES 1997. *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
VASAS SAMU – SALAMON ANIKÓ 1986. *Kalotaszegi ünnepek*. Gondolat, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA

A GERMÁN NEVEK TOVÁBBÉLÉSE HOLLANDIÁBAN

1. Arról, hogy milyen változások zajlottak le a magyar keresztnévkinésben az évszázadok folyamán, már sokat olvashattak a névtannal foglalkozók. Ismert tény az is, hogy a Budai Zsinat hatására nagymértékben csökken az eredeti magyar nevek száma, s csak néhány eredeti és teremtett név élvez a mai napig némi népszerűséget (*Attila, Zsolt, Csaba, Ákos, Réka, Enikő, Csilla* stb.). A holland névanyagot vizsgálva felmerült bennem a kérdés, miként alakulhatott az ősgermán nevek sorsa a holland névkinés változásai folyamán. Volt-e és van-e lehetőségük e neveknek arra, hogy ne nyelje el őket a feledés homálya? Célszerű lenne ezeket a neveket alaposabban összevetni magyar névkinés eredeti neveinek történetével, azonban a terjedelmi korlátok miatt ettől most el kell